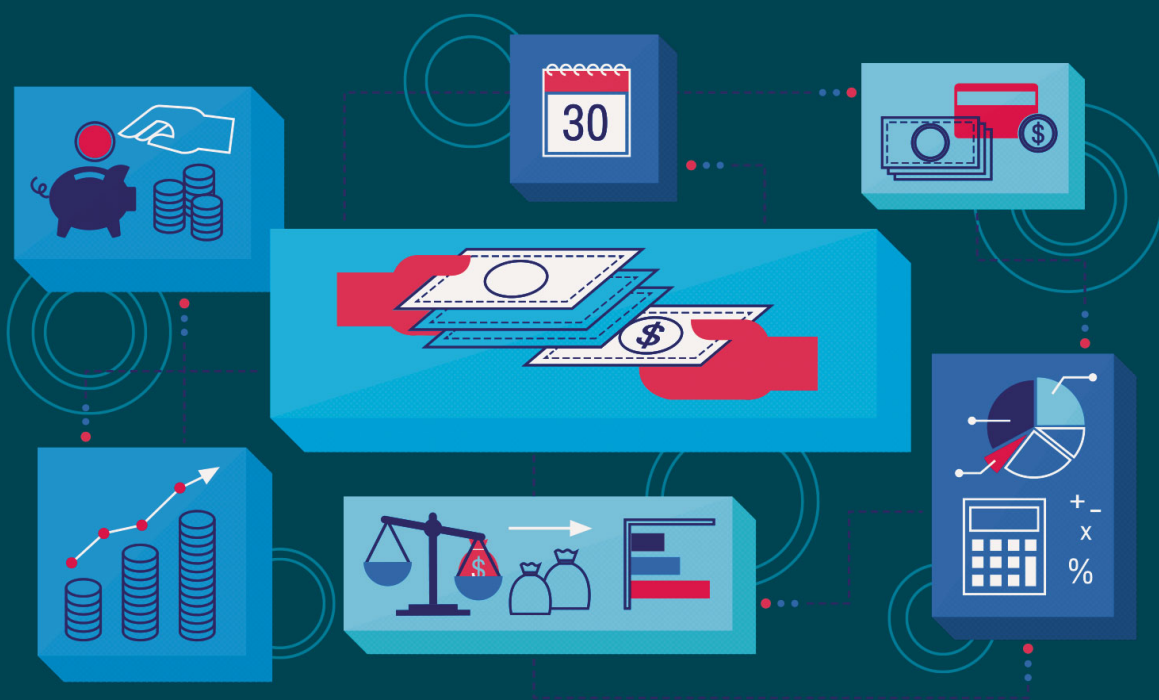
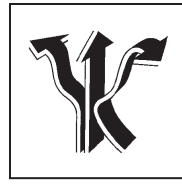

І. О. БРЮХОВЕЦЬКА
Г. О. КРИШТАЛЬ
О. В. ЦІМОШИНСЬКА
В. В. ПИРОГ

ТЕОРІЯ ФІНАНСІВ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

І. О. БРЮХОВЕЦЬКА

Г. О. КРИШТАЛЬ

О. В. ЦІМОШИНСЬКА

В. В. ПИРОГ

ТЕОРІЯ ФІНАНСІВ

Навчальний посібник

Київ
2024

УДК 336.01(075.8)

Т33

Рецензенти:

Р. Г. Дубас, д-р екон. наук, проф.

В. В. Коваль, д-р екон. наук, проф.

Т. Косова, д-р екон. наук, проф.

С. В. Легомінова, д-р екон. наук, проф.

Т. І. Стецюк, канд. екон. наук, доц.

А. Ткаченко, д-р екон. наук, проф.

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії
управління персоналом (протокол № 10 від 25.09.24)*

Теорія фінансів : навч. посіб. / І. О. Брюховецька, Г. О. Кришталь,
Т33 О. В. Цімошинська, В. В. Пирог. Київ : Міжрегіональна Академія
управління персоналом, 2024. 394 с.

ISBN 978-617-02-0405-9

Висвітлено питання формування теоретичних знань та практичних навичок з дисциплін “Вступ до спеціальності “Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок”, “Банківська система”, “Банківські операції”, “Аналіз банківської діяльності”, “Грошово-кредитні системи зарубіжних країн”, “Організація грошово-кредитних розрахунків в банках”, “Міжнародні фінансово-кредитні організації”, “Валютне регулювання”, “Центральний банк і грошово-кредитна політика”. Розглянуто особливості та проблематику фінансів, їх еволюційний розвиток та функціонування у сучасних ринкових умовах. Використано сучасні підходи до організації і забезпечення навчального процесу, що відповідає вимогам організації навчального процесу згідно з Болонською системою вищої освіти.

Для студентів та аспірантів вищих навчальних закладів, які навчаються за освітньо-професійною програмою зі спеціальності 072 “Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок”; студентів інших економічних спеціальностей, викладачів економічних спеціальностей, економістів-практиків.

УДК 336.01(075.8)

© І. О. Брюховецька, Г. О. Кришталь,
О. В. Цімошинська, В. В. Пирог, 2024

© Міжрегіональна Академія управління
персоналом, 2024

ISBN 978-617-02-0405-9

ЗМІСТ

Розділ 1. СУТНІСТЬ ФІНАНСІВ	5
1.1. Предмет навчальної дисципліни “Фінанси” та її завдання	5
1.2. Необхідність фінансів та передумови їх виникнення	7
1.3. Сутність фінансів і їх функції	8
1.4. Роль фінансів у соціально-економічному розвитку суспільства ...	14
Розділ 2. ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ	16
2.1. Загальна характеристика фінансових ресурсів	16
2.2. Фінансові ресурси держави та підприємств, їх склад і структура ..	19
Розділ 3. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА	22
3.1. Сутність і роль фінансової політики держави	22
3.2. Складові фінансової політики	27
3.3. Фінансова політика суб’єктів господарювання	28
Розділ 4. ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ	33
4.1. Сутність і функції державних фінансів	33
4.2. Склад і структура державних фінансів	34
4.3. Державний бюджет	35
4.4. Бюджетний устрій та побудова бюджетної системи України	37
4.5. Фінансування бюджету та державний (місцевий) борг	42
4.6. Бюджетний процес та його учасники	53
4.7. Місцеві бюджети	59
4.8. Міжбюджетні відносини	65
Розділ 5. ПОДАТКИ І ПОДАТКОВА СИСТЕМА	67
5.1. Сутність та характеристика податків	67
5.2. Класифікація податків	72
5.3. Податкова система	77
Розділ 6. ФІНАНСИ ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ	82
6.1. Сутність, місце та роль фінансів домогосподарств у фінансовій системі держави	82
6.2. Джерела формування доходної бази бюджету домогосподарств ..	85
6.3. Витрати домогосподарств.....	89
Розділ 7. ФІНАНСИ ПІДПРИЄМСТВ	93
7.1. Сутність фінансів підприємств	93
7.2. Фінансові ресурси підприємства	94
7.3. Фінансові аспекти формування та функціонування основних засобів	96

7.4. Фінансове забезпечення функціонування обігових коштів	98
7.5. Витрати і доходи підприємств	99
7.6. Фінансові результати	101
Розділ 8. ФІНАНСОВИЙ РИНОК	103
8.1. Сутність фінансового ринку	103
8.2. Необхідність та функціональне призначення фінансового ринку	104
8.3. Функції фінансового ринку	106
8.4. Класифікація та структура фінансових ринків	106
8.5. Інфраструктура фінансового ринку	109
Розділ 9. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ	110
9.1. Сутність міжнародних фінансів	110
9.2. Міжнародні фінансові потоки	111
Тести	113
Питання для самоперевірки	127
Цікаві факти	130
Список використаної літератури	137
Термінологічний покажчик	143
Додатки	203

СУТНІСТЬ ФІНАНСІВ

1.1. Предмет навчальної дисципліни “Фінанси” та її завдання

Термін “фінанси” (від лат. *finantia* — дохід, платіж) пов’язують зі словами “fine” (документ, що підтверджує внески або оплату), “finis” (закінчення), “fiscus” (кошик, казна), “public finance” (публічні фінанси, сукупність публічних доходів і витрат). Деякі автори вважають, що поняття “фінанси” було введено в обіг французьким вченим Ж. Боденом у його праці “Шість книг про республіку” (1755 р.). На думку інших, цей термін почали використовувати у XIII–XV ст. у торгових містах Італії і спочатку означав будь-який грошовий платіж. З часом термін отримує міжнародне поширення і позначає грошові відносини, пов’язані з платежами в загальнодержавні фонди грошових коштів. Фінанси існують лише за таких способів виробництва, де є гроші, і вони з’явилися тоді, коли в суспільстві виникли і почали розвиватися грошові відносини. Проте не слід ототожнювати поняття “фінанси” та “гроші”, оскільки це далеко не одне й те саме, хоча фінанси й не можуть існувати без існування грошей [1, с. 1–17].

Як історична категорія фінанси з’явилися одночасно з виникненням держави в рабовласницькому суспільно-економічному ладі і потім, у міру розвитку державності та товарно-грошових відносин, продовжували розвиватися. Виділяють два основних етапи розвитку фінансів. На першому етапі (XVI ст.) фінансові відносини прирівнювалися до бюджетних і майже не мали реального впливу на економіку. У цей час виникає система державних фінансових установ, які здійснювали вилучення частини продукту, створеного суспільством, до бюджету у формі податків та інших платежів. На другому етапі (середина XIX ст.) з’явилися інші форми фінансових відносин і нові ланки фінансової системи, завершилося формування банківської системи, активізувалися операції на ринку цінних паперів, ускладнилися господарські зв’язки [2, с. 45–46; 3, с. 102–104; 4, с. 78–80; 5, с. 56–58].

Питання сутності фінансів та їх ролі в державному господарстві було висвітлено у книзі І. Юсті, опублікованій у 1746 р. По суті, це вважається перше наукове дослідження фінансів. Хоча окремі питання фінансової науки розглядалися у працях вчених ще задовго до І. Юсті. Так, про доходи Афінської республіки та афінський державний устрій писали Ксенофонт і Аристотель у 400–300-х роках до н. е. [6].

У XVIII ст. почала розвиватися класична політична економія, в межах якої розглядалися питання фінансової науки, здебільшого пов’язані з формуванням загальнодержавних фондів грошових коштів. Представники цієї

школи політичної економії (А. Сміт, Д. Рікардо, В. Мірабо, Ф. Кене та ін.) стверджували, що держава є необхідною, проте витрати на її утримання є непродуктивними, тому їх треба скорочувати, а при формуванні державних фондів чітко дотримуватися принципів оподаткування [7, с. 423–425; 8, с. 87–89; 9, с. 112–115; 10, с. 67–69; 11, с. 159–162].

У вітчизняній літературі фінансові питання досліджували С. В. Бойко, Л. П. Гацька, В. В. Гошовська, О. М. Загурський, А. А. Ільєнко, Л. Л. Лазебник, П. М. Леоненко, С. В. Львовчкін, В. М. Опарін, А. О. Погорілий, В. М. Суторміна, В. Б. Тропіна, В. М. Федосов, В. О. Цибок, С. А. Циганов, П. І. Юхименко та ін.

Наразі фінанси відіграють найважливішу роль у розвитку ринкових відносин та в регулюванні ринку державою, тому знання їх сутності, місця та ролі в суспільстві є необхідним для економістів. У навчальній дисципліні “Фінанси” розкриваються принципи організації фінансових відносин усіх суб'єктів суспільної діяльності, розглядаються питання практичного використання фінансів, вивчаються шляхи впливу фінансів на економічний і соціальний розвиток суспільства. Дисципліна “Фінанси” є основою для подальшого вивчення таких навчальних курсів, як “Фінанси підприємств”, “Оподаткування”, “Страхова справа”, “Ринок цінних паперів”, “Фінансовий менеджмент” тощо. У курсі “Фінанси” розглядаються конкретні форми організації фінансів у різних сферах суспільної діяльності, вивчаються основи їх функціонування.

Предметом вивчення фінансів є частина грошових відносин у суспільстві, а саме: відносини з приводу формування і використання грошових доходів і накопичень, створення на їх основі фінансових фондів для фінансування економічного та соціального розвитку суспільства. Фінанси як навчальна дисципліна тісно пов'язані з іншими навчальними курсами: економічною теорією, статистикою, бухгалтерським обліком, аналізом тощо.

Завдання фінансової науки полягають у:

- вивченні теоретичних основ фінансів та їх практичного застосування;
- розгляді законодавчих і нормативних документів, що регламентують фінансові відносини;
- аналізі впливу фінансів на соціально-економічний розвиток суспільства;
- обґрунтуванні шляхів удосконалення фінансових відносин на різних етапах розвитку країни.

При вивченні теоретичних основ науки про фінанси досліджуються передумови виникнення і розвитку фінансів, необхідність їх існування, питання сутності і функцій фінансів, їх матеріальний зміст, управління фінансами та їх організація в різних сферах суспільної діяльності, здійснення фінансового контролю, а також можливості практичного використання фінансів через розробку і здійснення обґрунтованої фінансової політики. При вивченні законодавчих та нормативних документів розглядаються питання

фінансового права, регламентація фінансових відносин, здійснюється аналіз змін форм і методів організації фінансових відносин у різні періоди розвитку суспільства, вивчаються практичні аспекти фінансової роботи відповідно до нормативних документів.

При аналізі впливу фінансів на соціально-економічний розвиток суспільства вивчається механізм впливу фінансів на розвиток виробництва, прискорення науково-технічного прогресу, підвищення продуктивності та покращення умов праці, підвищення рівня життя населення, забезпечення соціальних гарантій, вплив фінансів на зовнішньоекономічну діяльність. Велике значення має вивчення і аналіз недоліків організації фінансових відносин, а також обґрунтування можливих шляхів їх удосконалення на основі вивчення суджень науковців та практикуючих фахівців із цих питань.

1.2. Необхідність фінансів та передумови їх виникнення

Господарські процеси в умовах товарно-грошових відносин неможливі без розподільчих процесів. Розподіл є однією зі стадій відтворювального процесу, без якої не можуть здійснюватися інші стадії, а саме виробництво, обмін і споживання. Очевидно, що для виробництва важливим є наявність грошових фондів, які служать основою для задоволення різних господарських потреб. Створюються ці фонди за допомогою фінансів на стадії розподілу, причому згодом на стадії обміну вони набувають натуральної форми і вже у вартісній формі витрачаються на придбання товарів, споживчих вартостей. Таким чином, можна стверджувати, що фінанси об'єктивно необхідні, оскільки їх існування зумовлене потребами суспільного розвитку [12, с. 123–125].

Знання про фінанси важливі на різних рівнях, починаючи від домогосподарств і підприємств, закінчуючи державою. Саме на основі знань цієї науки ви можете скласти сімейний бюджет, оптимізувати сплату прибуткового податку, ефективно вкласти кошти в цінні папери тощо. Без фінансів неможливий кругообіг фондів на підприємствах, стимулювання виробництва, аналіз економічної діяльності та звітності.

Важливу роль відіграє раціональна організація фінансів у діяльності держави, яка на базі створення за допомогою фінансів грошових фондів здійснює свої функції. Держава може активно впливати на розвиток фінансових відносин, і, у свою чергу, від правильної організації фінансів значною мірою залежить економічний розвиток держави.

Передумовами виникнення фінансів стали такі обставини:

- відторгнення глави держави від скарбниці та виникнення централізованого загальнодержавного фонду грошових коштів — державного бюджету, розпоряджатися яким уже не може одноосібно голова держави;

- виникнення системи державних доходів і видатків, законодавче закріплення державного бюджету як розпису доходів і витрат держави;
- перехід від натуральних податків і трудових повинностей до збору податків у грошовій формі;
- виникнення кругообігу вартості у формі товарно-матеріальних цінностей і грошей та формування доходів і накопичень в учасників відтворювального процесу поза межами біологічного виживання.

Зазначені обставини сприяли швидкому розвитку фінансів, у першу чергу державного бюджету як центральної ланки фінансової системи. На першому етапі свого розвитку фінансові відносини прирівнювалися до бюджетних відносин, і лише згодом, у міру розвитку товарно-грошових відносин, виникли нові форми фінансових відносин.

1.3. Сутність фінансів і їх функції

Фінанси в загальному розумінні — це економічні відносини, пов'язані зі створенням, розподілом і використанням як централізованих, так і децентралізованих фондів грошових ресурсів для виконання завдань і функцій економічних суб'єктів, окремих осіб та суспільства загалом, забезпечуючи умови для розширеного відтворення. Фінанси існують не самі по собі, а для задоволення потреб громадян, підприємств і держави. Кожна фінансова операція, прямо чи опосередковано, стосується суспільного відтворення. З одного боку, джерелом доходів усіх суб'єктів є вироблений у країні ВВП, з іншого — його використання тісно пов'язане з процесом його створення. Таким чином, фінанси як економічна категорія беруть участь у розподільчих процесах і впливають на відтворення [13, с. 102– 104].

Розуміння елементів фінансів і принципів їх функціонування пов'язане з такими поняттями, як “гроші”, “ціна”, “кредит”, “фінансові ресурси”, “централізовані та децентралізовані фінанси”, “ринок фінансових послуг”, “фінансова інфраструктура”. Кожне з цих понять відображає певні фінансові відносини та інститути, через які ці відносини здійснюються, і дає можливість розглянути певний аспект фінансової системи та механізми її роботи. Окремі елементи фінансів можуть водночас належати до кількох із зазначених явищ, але кожне з них має власну специфіку і є відносно самостійним.

Централізовані фінанси — це економічні грошові відносини, які пов'язані зі створенням та використанням державних грошових фондів.

Децентралізовані фінанси — це грошові відносини, що виникають під час обігу фінансових фондів на підприємствах.

Важливим є розуміння, що фінанси існують для задоволення потреб економіки, а не навпаки — економіка для фінансів. У ринкових умовах фінанси відіграють ключову роль, підтримуючи економічні процеси. На рів-

ні підприємств відбувається трансформація фінансових ресурсів у товари та послуги. Домогосподарства через фінанси забезпечують споживання та накопичення заощаджень, які є основою для інвестицій та подальшого економічного зростання. Централізовані фінанси, через державні закупівлі та послуги, виконують аналогічну роль, опосередковуючи перерозподіл ресурсів.

Світова фінансова криза показала як фінанси впливають на економіку. Криза, що почалася з іпотечного ринку в США, перетворилася на глобальну економічну кризу, порівнянну з Великою депресією 1930-х років [14, с. 54–56; 15, с. 211–214; 16, с. 430–432; 17, с. 89–91].

Фінанси є частиною грошових відносин, і їх значення залежить від місця, яке ці відносини займають в економіці. Проте не всі грошові відносини можна вважати фінансовими. Фінанси відрізняються від грошей своїм призначенням і функціями. Гроші — це загальний еквівалент для вимірювання витрат праці, а фінанси — це інструмент розподілу й перерозподілу національного доходу, що дає можливість контролювати створення та використання грошових фондів. Їхнє основне завдання — забезпечити фінансові потреби держави й підприємств та контролювати ефективність використання ресурсів.

Фінанси відображають грошові відносини, що виникають між:

- підприємствами при купівлі товарно-матеріальних цінностей, продажу продукції та послуг;
- підприємствами та вищими органами при формуванні централізованих фондів і розподілі грошових ресурсів;
- державою і підприємствами під час сплати податків до бюджету та фінансування витрат;
- державою та громадянами при сплаті податків;
- підприємствами, громадянами та позабюджетними фондами під час здійснення платежів та отримання ресурсів;
- різними рівнями бюджетної системи;
- страховими органами, підприємствами та населенням при сплаті страхових внесків і відшкодуванні збитків у разі настання страхових подій.

Основним матеріальним джерелом грошових доходів і фондів є національний дохід, який відображає вартість валового внутрішнього продукту з урахуванням спожитих виробничих засобів. Фінанси є важливою ланкою між створенням та використанням національного доходу, впливаючи на виробництво, розподіл і споживання, маючи об'єктивний характер. Вони виражають конкретну сферу виробничих відносин.

Фінанси за своїм змістом — це цільові фонди грошових коштів, які формують фінансові ресурси країни. Зростання національного доходу сприяє збільшенню фінансових ресурсів, але поняття “фінанси” і “фінансові ресурси” не є тотожними. Фінансові ресурси не повністю розкривають сутність фінансів та їх соціальну роль. Фінансова наука досліджує суспільні відно-

сини, що виникають у процесі створення, розподілу й використання ресурсів, вивчаючи закономірності розвитку фінансових відносин.

Фінанси передусім — це розподільча категорія, через яку здійснюється вторинний розподіл або перерозподіл національного доходу. Фінанси виконують свою функцію за допомогою різних форм і методів створення та використання фінансових ресурсів, паралельно з іншими економічними категоріями, зокрема ціною. Ціна — це грошовий вираз вартості товару, і, як і фінанси, бере участь у розподілі валового внутрішнього продукту. Ціни визначаються попитом і пропозицією на ринку, проте при їх формуванні виробник враховує всі витрати на виробництво і збут, а також певну частку накопичень у вигляді прибутку [18, с. 67–69].

Отже, ціна визначає ступінь впливу фінансів на процеси створення та використання валового внутрішнього продукту. Частково це вірно, оскільки при продажу товарів, робіт чи послуг встановлюється їхня реальна вартість та обсяги фінансових ресурсів, які будуть сформовані після завершення виробничого циклу. Це включає фонди накопичення, споживання та відновлення виробничих активів — як основних, так і обігових.

Однак це лише на перший погляд так, адже фінанси можуть впливати не тільки на загальний рівень цін, а й на їх внутрішню структуру різними способами. Наприклад, держава може суттєво впливати на структуру цін через такі фінансові механізми, як зміна відрахувань у фонди амортизації, пенсійний фонд і фонд соціального страхування. Ціни можуть змінюватися через введення акцизів або податку на додану вартість.

Фінанси мають значно ширший спектр впливу, ніж ціна. Вони не тільки здійснюють первинний розподіл валового внутрішнього продукту на рівні виробничих структур, але й забезпечують подальший перерозподіл через бюджетну систему. На цьому етапі ціни можуть регулюватися через дотації та виплати з бюджету для покриття різниці в цінах, наприклад, у вугільній промисловості, на комунальні послуги, електротранспорт чи певні види ліків.

У теорії та на практиці фінансові й цінові методи часто розглядаються як рівнозначні для регулювання економічних процесів. Проте можна стверджувати, що ці методи доповнюють один одного, а їхнє застосування залежить від конкретної економічної ситуації.

У процесах розподілу, разом із фінансами та ціною, бере участь і заробітна плата, яка є грошовим виразом вартості праці. Це фонд грошових коштів, якими працівник розпоряджається для задоволення своїх особистих потреб. Для виплати заробітної плати на підприємстві створюється фонд фінансових ресурсів, що вказує тісний зв'язок між фінансами та заробітною платою. Фінанси забезпечують умови для виплати заробітної плати. Кошти, що надходять працівнику, свідчать про здійснення обміну товаром — робочою силою — на гроші. У майбутньому ці гроші будуть обмінюватися на інші товари для задоволення потреб людини, що є прикладом простого товарообміну.